

tak upozorňuje na hlavní charakteristiky dlouhého západního středověku, který lze vést od pozdní antiky (od 3. do 7. století) až do poloviny 18. století.

Takovýto navržený přístup se nevyhýbá našemu dnešnímu povědomí historické globalizace. Současnost a budoucnost představují pro všechny historiografické obory výzvu k novému zhodnocení oprávněnosti periodizačních systémů, a následující zkusmá úvaha by chtěla přispět i k tomuto nezbytnému úkolu.²

Jádro tohoto eseje, který chce podnít k oživení našeho mnohdy příliš úzce vyhraněného historického pohledu na onen středověk, jemuž jsem s vášní věnoval svůj badatelský život, je tedy „centralita renesance“, nicméně otázky, jež se tu vynořují, se principiálně dotýkají samotné představy historie rozdělené na „periody“.

Stále je totiž nutno vyjasnit, zda je historie jedna a souvislá, nebo rozdělená na úseky. Anebo jinak řečeno: opravdu má historie části?

Pokusem o osvětlení tohoto historiografického problému chce tato knížka (byť skromně) přispět k nové reflexi, již s sebou nesou globalizované historie.

² Bibliografie v závěru svazku čtenáře vybízí, aby se další četbou věnoval otázkám zde mnohdy jen letmo zmíněným.

Prolog

Jedním z hlavních úkolů lidstva, který před člověkem vyvstal hned po jeho zrodu, bylo ovládnout pozemský čas. Kalendáře umožnily uspořádat každodenní život, jelikož jsou skoro vždy spjaty s řádem přírody a upínají se na dva hlavní orientační body, Slunce a Měsíc. Obecně vzato však kalendáře vymezují čas cyklický, každoročně opakovaný, a k promyšlení delších období ničím nepřispívají. I když ale lidstvo až doposud nedokázalo přesně předvídat budoucnost, záleží mu na ovládnutí své dlouhodobé minulosti.

Organizace se opírala o rozmanité termíny: hovořilo se o „věcích“, „epochách“, „cyklech“. Mně ale nejvhodnější připadá výraz „perioda“. Slovo pochází z řeckého *periodos*,³ kruhová cesta. Někdy v rozmezí 14.–18. století na sebe výraz vzal význam „časového údobí“ či „věku“, a ve 20. století vznikl odvozený tvar „periodizace“.

Termín „periodizace“ nám v tomto eseji poslouží jako vodítko. Označuje jisté lidské zacházení s časem a zdůrazňuje, že dělení času není neutrální záležitostí. Naší snahou zde bude předvést tu více, tu méně zřetelné či přiznané důvody, proč lidé dělili čas na periody, jejichž označení a charakteristika často zdůrazňovala, jaký smysl a jakou hodnotu jim přisuzují.

Rozdělení času na periody je pro historii nutné, ať už ji chápeme obecně jako zkoumání vývoje společnosti, konkrétně jako specifický

³ R. VALÉRY, O. DUMOULIN (dir.), *Périodes. La construction du temps historique*, Paris 1991; J. LEDUC, *Période, périodisation*, in: Ch. Delacroix, F. Dosse, P. Garcia N. Offenstadt (dir.), *Historiographies: Concepts et débats II*, Paris 2010, s. 830–838; „věk“ viz A. LUNEAU, *L'Histoire du salut chez les Pères de l'Église, la doctrine des âges du monde*, Paris 1964; termínu „epocha“ užívá K. POMIAN ve své přelomové knize *L'Ordre du temps*, Paris 1984, III. kap: „Époques“, s. 101–163.

typ vědění a výuky nebo jen jako plynutí času. Takovéto dělení však nepředstavuje prostý chronologický fakt: vyjadřuje též myšlenku přechodu, obratu či přímo negace vůči společnosti a hodnotám předchozí periody. Periody proto nesou zvláštní význam v samotné své posloupnosti, v časové návaznosti nebo ve zlomech, které tento sled evokuje, a jsou pro historika prvořadým předmětem reflexe.

Následující esej prozkoumá historické vztahy mezi epochami obvykle nazývanými „středověk“ a „renesance“. A jelikož se jedná o pojmy, jež se samy zrodily v průběhu historie, budu věnovat zvláštní pozornost době, kdy se objevily, a smyslu, který tehdy nesly.

Častá je snaha spojovat „periody“ s „érami“, *siècles*. Ve smyslu „století“, tj. „perioda sta let“ teoreticky zahájená rokem, který končí dvěma nulami, se výraz *siècle* objevil až v 16. století. Do té doby latinské *saeculum* označovalo buď každodenní svět („*vivre dans le siècle*“), nebo relativně krátké, nejasně vymezené období, nesoucí jméno významné osobnosti, díky níž příslušný věk zazářil, například „Periklova éra“, „Caesarova éra“ atd. Pojem století má svá negativa. Málokdy se stává, aby rok, jenž končí dvěma nulami, byl v životě společnosti přelomem. Implicitně a někdy i explicitně se proto přijímá, že určité století začalo před či po nulovém roce a trvalo déle než sto let nebo naopak skončilo dříve: 18. století tak pro historiky začíná v roce 1715 a 20. století v roce 1914. Přes všechny vady se století stalo nepostradatelným chronologickým nástrojem nejenom pro historiky, ale i pro všechny ostatní, kdo se vyjadřují o minulosti.

Perioda a století ale plní odlišné úkoly, a i když se někdy překryjí, je to jen ve snaze o jednoduchost. Jakmile se například výraz „renesance“, zavedený v 19. století, stal charakteristikou periody, byla tu snaha zajistit jeho překryv s jedním nebo několika staletími. Kdy ale renesance začala? V 15., nebo v 16. století? Obvykle se upozorňuje na obtíž se stanovením a obhájením počátku periody – a jak uvidíme níže, způsob, jak se obtíž řeší, není bez následků.

Periodizace sice napomáhá ovládnutí času či spíše jeho využití, ale nese s sebou někdy problémy hodnocení minulosti. Periodizovat historii představuje komplexní výkon, současně obtížený subjektivitou i snahou zajistit přijatelný výsledek pro maximální množství lidí. Domnívám se, že právě to je smyslem vášně pro dějiny.

V závěru tohoto prologu chci zdůraznit, jak to učinil především Bernard Guenée,⁴ že obor dnes zvaný „historie a společenské vědy“ potřeboval čas, aby se stal předmětem ne-li hned vědeckého, tedy alespoň racionálního poznání. Vědění zahrnující celé lidstvo se skutečně ustavilo až v 18. století, kdy nastoupilo na univerzity a do škol – a výuka je vskutku úhelným kamenem historie jakožto vědění. To si musíme připomenout, chceme-li pochopit dějiny periodizace.

⁴ B. GUENÉE, heslo „Histoire“, in: J. Le Goff, J.-Cl. Schmitt (dir.), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris 1999, s. 483–496.

Pojem periody se užíval k organizaci minulosti dávno předtím, než získal domovské právo v historiografii a historickém bádání. Toto rozdělení času bylo především dílem kněžského stavu, který je prováděl s ohledem na náboženská kritéria anebo s poukazem na osobnosti uvedené ve svatých knihách. Jelikož mým cílem tu je předvést, co periodizace přinesla západnímu poznání a západní společenské a intelektuální praxi, spokojím se se zmínkou o periodizacích využívaných v Evropě. Jiné civilizace, například mayská, používaly odlišné systémy.

V roce 2009 připravil Patrick Boucheron k vydání pozoruhodnou kolektivní publikaci, která - inspirována globalizační vlnou - staví vedle sebe situaci různých zemí světa v 15. století, aniž by ji přitom začleňovala do nějaké historické periodizace.⁵ V řadě četných soudobých snah o revizi dlouhodobé historické periodizace, jak ji vytvořil a prosadil Západ, přičemž tyto pokusy buď chtějí dospět k jednotné periodizaci pro celý svět, anebo k periodizacím odlišným, upozorníme na závěrečné poznámky a především na synchronní tabulku hlavních civilizací od roku 1000 před naším letopočtem až do současnosti, jež předkládá Philippe Norel ve své knize o globální ekonomické historii.⁶

Židovsko-křesťanská tradice v zásadě nabízí dva periodizační modely, oba opřené o symbolická čísla, totiž číslo 4 podle počtu ročních období a číslo 6 podle počtu období lidského života. Byl vypořádán nejenom paralelismus, ale přímo vzájemný vliv mezi individuální chronologií životních věků a univerzální chronologií věků světa.⁷

První periodizační model formuluje Daniel ve Starém zákoně. Prorok tu ve vidění spatří čtyři zvířata jakožto ztělesnění čtyř po sobě následujících říší, jež ve svém souboru tvoří celé dějiny světa od stvoření až po sám konec. Tato zvířata - tedy králové čtyř říší - se jedno po druhém požívají. Čtvrtý král sní o proměně času a dopustí se svatokrádeže vůči Nejvyššímu, postaví se proti jeho úmyslům. Na nebeských oblacích proto sestoupí Syn člověka, kterému Starý dnů udělí Vládu, Čest i Království, a jemu slouží všechny kmeny, národy i jazyky. Jeho věčná říše nepomine a nepodlehne zániku.⁸

Jak upozornil Krzysztof Pomian, Danielovy periodizace se kronikáři a teologové znovu ujali především od XII. století.⁹ Prosazovali přitom myšlenku „přenosu říše“, *translatio imperii*, podle níž Říše římská národa německého představovala následnici Danielovy poslední, svaté říše. V 16. století pak Melanchthon (1497–1560) univerzální historii rozdělí na čtyři monarchie a ještě v roce 1557 nalezneme periodizaci po Danielově vzoru ve *Třech knihách o čtveřici surchovaných říší, totiž Babylónu, Persii, Řecku a Římu* Jeana Sleidana (1506?–1556).

Druhý židovsko-křesťanský periodizační model, užívaný ve stejné době jako model Danielův, pochází od svatého Augustina, tohoto klíčového zdroje středověkého křesťanství. V IX. knize pojednání *O Boží obci* (413–427) Augustin rozlišil šestici období: první od Adama po Noema, druhé od Noema po Abrahama, třetí od Abrahama po Davida, čtvrté od Davida po babylónské zajetí, páté od babylónského zajetí po Kristovo narození a šesté, jež bude trvat až do konce času.

Daniel i Augustin se při dělení času inspiroují přírodními cykly: Danielova čtyři království odpovídají čtveru ročních období, Augustinových šest období odkazuje jednak na šest dnů stvoření, jednak na šest období lidského života, totiž útlé dětství (*infantia*), dětství (*pueritia*), dospívání (*adolescentia*), mládí (*juventus*), dospělost (*gravitas*) a stáří (*senectus*). Oba však svým periodizacím přičítají symbolický význam: podle toho, jak čas chápe dávná minulost, periody nemohou představovat neutrální sekvenci, nýbrž vyjadřují odlišné vnitřní postoje k času a k tomu, co pak v dlouhém času staletí zahrnujícím rozvinutí obdrží název „historie“.¹⁰

⁵ P. BOUCHERON (dir.), *Histoire du monde au XVe siècle*, Paris 2009.

⁶ E. NOREL, *L'Histoire économique globale*, Paris 2009, s. 243–246.

⁷ A. PARAVICINI BAGLIANI, *Âges de la vie*, in: J. Le Goff, J.-Cl. Schmitt (dir.), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris 1999, s. 7–19.

⁸ *Da* 7:13–28.

⁹ Viz K. POMIAN, *L'Ordre du temps*, Paris 1984, s. 107.

¹⁰ Připomínám, že vedle tvůrců či uživatelů period na jedné a kalendářů na druhé straně tu

Daniel, který svou řadu čtyř období popisuje v řeči k perskému králi Nabuchodonozorovi, naznačuje, že každá další říše bude vzhledem k té předchozí znamenat úpadek – až na poslední království, které stvoří Bůh, když na zem sešle „Syna člověka“¹¹ (v němž církevní Otcové chtěli nacházet Ježíše) a ten pak povede svět a lidstvo do věčnosti. Myšlenku úpadku zrozeného z prvotního hříchu tedy tato periodizace slučuje s vírou v budoucí věčnost, která bude (jak Daniel sice neříká jasně, avšak naznačuje) blahem pro vyvolené a neštěstím pro prokleté.

Oproti tomu Augustin klade větší důraz na postupné upadání po vzoru lidského života, jež končí stářím. Jeho periodizace přispěla k posílení chronologického pesimismu, jenž v kláštorech vrcholného středověku často panoval. V souvislosti s postupným mizením výuky řeckého a latinského jazyka a písemnictví převážil pocit úpadku a úsloví *mundus senescit*, „svět stárne“, se v úvodních staletích středověku stalo běžným. Tato teorie stárnutí světa bránila až do 18. století zrodu ideje pokroku.

V Augustinově textu lze nicméně zahlédnout i možné zlepšení nadcházejícího času. I v šestém období, od Ježíšova Vtělení po Poslední soud – což jsou události, jež v kontrastu ke stárnutí minulosti rýsují vykoupení a do budoucnosti nabízejí naději –, zůstává člověk, ač oběť i zdroj rychlé zkázy vinou prvotního hříchu, stvořen „k obrazu Božímu“, a středověk tak v něm vždy bude nacházet ony dary potřebné k obrodě světa a lidstva, jimž se později začne říkat „renaissance“.

V tomto přehledu lidských snah o ovládnutí času nutno upozornit na jednu zvláště vlivnou událost, totiž na myšlenku Dionysia Exigua (Diviše Malého) ze 6. století, skythského autora usazeného v Římě, že je vhodné, aby Vtělení Ježíše Krista tvořilo v čase zásadní přerýv. Jistě, podle pozdějších propočtů odborníků na Nový zákon se Dionysius nejspíš zmýlil a Ježíš se narodil čtyři nebo pět let před navrženým datem. Na tom zde nezáleží. Podstatné je, že od té doby se na Západě – a na mezinárodní úrovni tuto praxi uznává i OSN – čas světa a lidstva vyznačuje především „před Kristem“ a „po Kristu“.

Dnes, na počátku 21. století, působí na mnoha místech světa badatelé, kteří chtějí s oporou ve fenoménu takzvané globalizace globalizovat

též byli další uživatelé dělení času, nazývaní „chronografové“; skvěle je vymezil a představil F. HARTOG, *Ordre des temps: chronographie, chronologie, histoire*, in: *Recherches de Sciences Sociales*, 1910–2010. *Théologies et vérité au défilé de l'histoire*, Leuven – Paris 2010, s. 279n.

¹¹ Viz *Da 7; Da 13:13*.

i čas, který západní periodizace v mnoha institucích a místech směny mezi různými kulturami a náboženskými soustavami vnucuje jiným civilizacím. Tento panující stav a tyto oprávněné snahy leží v jádře oněch nejistot, jimiž je historická periodizace obtížena – ač se přitom pro lidstvo jedná o nezbytnou práci.

Mezi osobnostmi, které ve středověku oživily Augustinovu teorii šesti věků, najdeme autority kalibru Isidora ze Sevilly (asi 570–636), jenž proslul sepsáním *Etymologií*, a jeho *Kroniku* či anglosaského Bedu Ctihodného (673–735), vlivného dobového teologa, zvláště s jeho spisem *De temporum ratione*, který končí univerzální kronikou až do roku 725. Františkán Vincent z Beauvais (kolem 1260), který působil v Royaumontu, vytvořil pro krále Ludvíka IX. (tedy svatého Ludvíka) encyklopedii ve třech dílech, jejíž třetí svazek, nazvaný *Speculum historiale*, využívá Augustinovu periodizaci.

Středověk znal i jiná pojetí času, navazující na starší náboženská dělení. Zmíním se jen o jednom, nepochybně nejdůležitějším, vezmeme-li v potaz dosah autora i spisu, totiž koncepci, kterou ve *Zlaté legendě* představil janovský dominikán Jakub z Voragine (druhá polovina 13. století). V jednom dřívějším textu jsem se pokusil předvést, že *Zlatá legenda* nepředstavovala (jak se často tvrdí) hagiografický spis.¹² Jedná se o popis a výklad sledu period v čase, jenž byl stvořen Bohem a dán člověku se středobodem v Kristově narození.

Podle Jakuba z Voragine je tento čas vymežován dvěma principy, „sanktorálním“ a „temporálním“. Sanktorální se opírá o životy sto padesáti tří světců – stejné množství ryb bylo chyceno při zázračném rybolovu, jež popisuje Nový zákon –, temporální je organizován liturgií a tím, co se v ní odráží, totiž rozvíjení vztahu mezi Bohem a člověkem. Čas lidstva je podle Jakuba z Voragine čas, kterým Bůh obdařil Adama a Evu, oni jej však potřísnili prvotním hříchem. Tento čas je zčásti vykoupen Vtělením a smrtí Ježíše učiněného člověkem a po jeho smrti vede lidstvo ke konci světa a Poslednímu soudu.

Z tohoto rozdělení času vyplývá členění na čtyři periody. První, čas „bloudění“, sahá od Adama po Mojžíše. Následující, od Mojžíše po Kristovo narození, je časem „obnovy“ či „povolání“. S Kristovým Vtělením vyvstává třetí období, krátké, ale nutné: období „smíření“ mezi Veliko-

¹² J. LE GOFF, *À la recherche du temps sacré. Jacques de Voragine et la Légende dorée*, Paris 2011.

nocemi a letnicemi. Konečně pak současné období je časem „putování“, časem pozemských poutí člověka, kterého jeho chování a zbožnost přivedou při Posledním soudu buď do ráje, či do pekla.

Nejpřekvapivější čtyřdílnou periodizací světových dějin nepochybně předložil Voltaire. Ve *Věku Ludvíka XIV.* z roku 1751 píše:

Všechny doby zrodily hrdiny a politiky, všechny národy zakusily zvraty, všechny historie jsou skoro stejné pro lidi, kteří si do paměti chtějí ukládat jen fakta. Kdo však myslí a – což je ještě vzácnější – má vkus, počítá v dějinách světa jen čtyři věky (*siècles*). Tyto čtyři šťastné věky (*âges*) jsou ty, kdy umění dosáhla dokonalosti; vyznačují epochu velikosti lidského ducha a skýtají příklad potomstvu.¹³

Voltaire tedy termínu *siècle* nevyužívá ve významu „periody sta let“ (což je význam ve Voltairově době poměrně nový: objevil se koncem 16. století, ale rozšířil se až ve století sedmnáctém), nýbrž míní jím éru odpovídající jakémusi vyvrcholení, výsluní. První ze čtveřice věků podle Voltaira tvoří věk starověkého Řecka, věk Filipa, Alexandra, Perikla, Démosthena, Aristotela, Platóna atd. Druhým je věk Caesara a Augusta, jak jej ilustrují velcí římstí autoři jejich doby. Třetím je věk „následující po dobytí Konstantinopole Mehmedem II.“ a projeví se především v Itálii. Čtvrtým je věk Ludvíka XIV. a podle Voltairova mínění „se možná právě on nejvíce přibližuje dokonalosti“: to tehdy došlo k největšímu pokroku v oblasti rozumu, filosofie, umění, intelektu, mravů a vládnutí.

Tato periodizace upoutává pozornost na čtveřici pozoruhodných období, z hlediska naší úvahy však má tu vadu, že ostatní epochy ponechává ve stínu – a v tomto stínu zůstává i středověk. Voltaire jej tedy také vnímá jako dobu temna, aniž by jej přitom stavěl proti renesanci nebo moderní době. Jeho přístup je ovšem pro naše zkoumání zajímavý tím, že upozorňuje na význam druhé poloviny 15. století v Itálii.

Souběžné periodizace Danielových čtyř království a Augustinových šesti věků života se všeobecně zachovávají až do 18. století. Středověk však též přihlíží zrodu nového chápání času, které se zřetelně zformuje ve 14. století.

Pozdní zrod středověku

Jistě, od inovace zavedené Dionysiem Exiguem¹⁴ všichni lidé v křesťanstvu – či přinejmenším příslušníci duchovní a laické elity – věděli, že lidstvo s příchodem Krista a především s konverzí císaře Konstantina počátkem 4. století vstoupilo do nové éry. Neexistovala ale žádná oficiální periodizace minulosti a jediným chronologickým přerывem zůstalo Kristovo narození. Periodizační odhodlání se projevilo až ve 14. a 15. století, na sklonku periody, která byla vymezena jako první: epochy středověku.

Upozorněme, že ve středověku sice již byly v oběhu pojmy staré a nové éry (*antiqui et moderni*), zhruba odpovídající rozdílu mezi pohanstvím a křesťanstvím, nicméně antika jakožto období těsně předcházející kupodivu ještě vymezena nebyla. Latinské *antiquitas* tehdy znamenalo „stárnutí“ – čímž se potvrzuje, že již před érou křesťanství existovala Augustinem sdílená představa, že lidstvo dospělo do doby stáří.

Počátkem 14. století, ale především ve století patnáctém získalo několik hlavně italských básníků a autorů pocit, že se rozvíjejí v nové atmosféře a že jsou sami současně plody i iniciátory této nové, předtím nevídané kultury. Chtěli proto pejorativně vymezit periodu, o níž měli za to, že z ní naštěstí vyšli. Končila s jejich nástupem a začínala přibližně s pádem římské říše, skončením epochy, která v jejich očích ztělesňovala umění a kulturu a v níž se prosadili oni velkolepí autoři jako Homér, Platón (ve středověku se používal pouze Aristotelés), Cicero, Vergilius, Ovidius atd., které ostatně znali velmi špatně. Tato perioda, kterou chtěli vymezit, se tedy vyznačovala pouze tím, že tvořila střed mezi imaginární antikou a vysněnou modernitou, a tak ji označili za „střední věk“, *media aetas*.

¹³ Pasáží se věnoval již K. POMIAN, *L'Ordre du temps*, s. 123–135.

¹⁴ Viz výše, s. 14.

Prvním, kdo se takto vyjádřil, byl ve 14. století velký italský básník Petrarca (1304–1374). V 15. století od něj výraz převzali (zvláště ve Florencii) další básníci, ale především filosofové a autoři morálních pojednání. Všichni sdíleli pocit, že jsou ztělesněním nové morálky a nových hodnot, v níž se více než svrchovanost Boha a apoštolů, světců atd. prozrazoval člověk se svými ctnostmi, schopnostmi a životní situací: odtud přízvisko „humanisté“, které si sami dali. V díle pontifikálního knihovníka Giovanniho Andrey (1417–1475), považovaného za prvořadého humanistu, tak v roce 1469 nacházíme první použití termínu „středověk“ ve smyslu chronologické periodizace, když odlišuje „staré [autory] středověku (*media tempestas*) od moderních naší doby“.

Přesto se zdá, že výraz „středověk“ dosáhl běžného rozšíření až v závěru 17. století. Ve Francii, Itálii a Anglii se v 16. a především v 17. století spíše mluvilo o „feudalitě“. V Anglii však učenci k označení tohoto období stále častěji užívali i obratu „doba temna“, *dark ages*. V roce 1688 pak německý luteránský historik Christoph Keller neboli Christophorus Cellarius ve druhém svazku svých *Světových dějin* (*Historia universalis*) jako první vymezil středověk jako periodu sahající od císaře Konstantina po dobytí Konstantinopole Turky v roce 1453.¹⁵ Toto označení (či jeho obdoby a odvozeniny) následně triumfuje u filosofů 18. století od Leibnize po Rousseaua.

Na to, aby se středověk oprostil od čistě negativních konotací a získal jistý lesk, bylo třeba počkat na 19. století a romantismus: vydání románu *Chrám Matky Boží v Paříži* Victora Huga, ve Francii v roce 1821, vznik vysoké školy pro pomocné vědy historické École nationale des chartes či v letech 1819–1824 rozjezd německé edice *Monumenta Germaniae historica*, která vydává prameny ke starověkému a především středověkému Německu. V roce 1840 tak může Victor Cousin napsat: „[...] poté, co byl středověk v první fázi po osvobození obviňován, očeňován a zahrnován opovržením, je nyní se zápalem a dokonce s vášní studován [...]“.¹⁶ Filosofie středověku, jež tu současně získává vědecký i společenský status, dokonce usiluje o celosvětový záběr. U Američana Charlese Haskinse (1870–1927) v pojednání o *Renesanci 12. stole-*

*ti*¹⁷ a především u Francouze Marca Blocha (1886–1944) a školy Annales se středověk stává tvůrčí epochou s vlastním leskem (především jakožto „doba katedrál“) a vlastními stíny. Nadále však platí, že sám termín se sice mezi historiky oprostil od pejorativního významu, nicméně obrat „Nejsme ve středověku“ s námi zůstává a svědčí o přetrvávání černého obrazu této epochy.

Historii tohoto negativního chápání středověku od 15. do závěru 18. století načrtl Eugenio Garin.¹⁸ Jeho studie objasňuje představu obnovy a znovuzrození oproti tmám, spojovaným se středověkem, pomocí nichž evropští myslitelé ze středověku činí periodu obskurity, charakterizovanou nevědomostí. Až počátkem 19. století se zastánci nového, pozitivního obrazu středověku, zvláště Costantino Battini (1757–1832) v pojednání *Apologia dei secoli barbari* z roku 1824, prosadili v polemice proti obhájcům temného vidění téže doby, jak je na sklonku 18. století souhrnně představil Saverio Bettinelli (1718–1808).

Periodizace historie není vždy hodnotově neutrálním, nevinným aktem – a dokazuje to právě vývoj obrazu středověku v moderní a současné době. Jeho prostřednictvím vychází na povrch jisté zhodnocení takto vymezených sekvencí, jistý hodnotový soud, byť kolektivní. Ostatně i obraz historické periody se může s postupem času proměnit.

Periodizace, toto lidské dílo, je tedy něčím umělým a současně provizorním. Vyvíjí se současně s historií. V tomto směru vykazuje dvojí užitek: umožňuje lépe ovládnout minulý čas, ale zároveň zdůrazňuje, jak křehkým nástrojem lidského poznání je historie.

Termín „středověk“, vyjadřující myšlenku, že lidstvo vychází z jedné oslnivé doby, nepochybně s očekáváním, že vstoupí do nové, stejně zářivé epochy, se (jak uvedeno výše) šíří během 15. století především ve Florencii – proto je toto město vyhlášeno za centrum humanismu. Samotný termín „humanismus“ se dostává do kurzu až v 19. století: kolem roku 1840 vyvstává jako označení pro nauku, která do centra myšlení a společnosti staví člověka. Poprvé jej podle všeho nacházíme v Německu, pak (v roce 1846) u Pierra Josepha Proudhona a v roce 1877 se objevuje spojení „renesanční humanisté“. Vidíme, že bylo zapotřebí jistého času, aby se proti označení „středověk“ prosadil termín „renaissance“. Jejich

¹⁵ Spojení *media aetas* ale nacházíme již roku 1518 u švýcarského učenice Joachima von Watta (Vadiana) a roku 1604 u německého juristy Goldasta ve formě *medium aetum*. Viz G. L. BURR, *How the Middle Ages got their name?*, *The American Historical Review*, 20, 1915, s. 813–814. Za odkaz na tento článek děkuji J.-C. Schmittovi.

¹⁶ V. COUSIN, *Œuvres*, t. I: *Cours de l'histoire de la philosophie*, Bruxelles 1840, s. 17.

¹⁷ Ch. HASKINS, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge (Mass.) 1927.

¹⁸ E. GARIN, *Medio Evo e tempi bui: concetto e polemiche nella storia del pensiero dal XV al XVIII secolo*, in: V. Branca (dir.), *Concetto, storia, miti e immagini del Medio Evo*, Firenze 1973, s. 199–224.

vzájemná opozice se poprvé objevuje v přednáškách Julese Micheleta na Collège de France v roce 1840; ještě se k nim vrátíme.

Když se nyní obrátíme k počátkům, chronologie tu není o nic jasnější ani rozvinutější. Pojem „starověku“ či „antiky“ je u středověkých učenců vyhrazen pro Řecko a Řím. Představa antiky, z níž by jaksi vystupoval středověk – jelikož tato takzvaně starobylá doba byla podle všeho vzorem a předmětem nostalgie většiny středověkých intelektuálů –, se objevuje až v 16. století, a to v nevyhraněné podobě. Montaigne v popisu cesty do Itálie v letech 1580–1581 používá výrazu „antika“ ve smyslu, jak ji známe dnes, tedy jako perioda předcházející středověku – avšak Du Bellay v pojednání *Římské starožitnosti (Antiquités de Rome)* z roku 1558 jej používá pouze v množném čísle.

Zde je nutno konstatovat dvojí. Jednak musíme upozornit na to, jaký význam má v této dlouhodobé historii časové periodizace Itálie. Od pohanské epochy až po nástup křesťanství byl měřidlem západního času Řím, podle mýtu založený Romulem a Remem v roce 753 před Kristem (přičemž připomínám, že tento referenční bod v dané době neexistoval, protože vítězný nástup Kristova narození do křesťanské periodizace pochází až od Dionysia Exigua v 6. století). Význačné místo měla Itálie ve středověkých dějinách zaručeno i díky dalším příznačným jevům: dobytí Lombardy a následně Karlem Velikým, Řím jakožto sídlo papeže, hlavy křesťanské církve a také papežských států, režim „komun“ uprostřed monarchicky ovládané Evropy, význam obchodu (především s Východem) a umění. Na toto specifické postavení Itálie znovu narazíme v nástupu označení „renesance“.

Druhé konstatování se týká přechodu od takzvané „antiky“ k takzvanému „středověku“. Konec antiky bývá už dlouho ztotožňován buď s obrácením císaře Konstantina na víru (milánský edikt v roce 313) nebo s odesláním západních císařských insignií byzantskému císaři v roce 476. Mnoho historiků ale upozornilo na to, že proměna jedné epochy v druhou byla dlouhá, pozvolná a s četnými překryvy. Dospělo se tak k myšlence, že mezi oběma periodami nelze pevně stanovit přelomové datum. Podle dnes převažujícího přístupu docházelo k proměně trvajícím od 3. do 7. století; po vzoru německých historiků, kteří pro tuto dobu poprvé použili termín *Spätantike*, obdržela pojmenování „pozdní antika“.¹⁹

Jiný druh zlomu mezi periodami najdeme u marxistů; zde je spojován s proměnou výrobních sil. Nejčastěji zmiňovaný příklad tu zasluhuje zmínku z metodologického hlediska. Jeho pramenem je totiž článek středověkého historika Ernsta Wenera, občana NDR, jenž sice nebyl členem strany, ale přijal za své marxistické vidění historie.²⁰ Přejít od antiky ke středověku podle něj odpovídá přechodu od otroctví k feudalismu. Zastavím se u tématu jen stručně, protože za málo přínosný považuji už sám termín „feudalita“ – který místy nahradil samo označení „středověk“: u juristů 18. století se léno (feudum) stalo typem pozemkového vlastnictví příslušným ke středověkému systému. Pojem feudalismu ale nepostihuje bohatství, vnitřní proměny ani společenský a kulturní ráz této periody. Označení „středověk“, zdá se mi, se s postupem doby zbavilo pejorativního významu a je příhodné užívat ho nadále: zachovejme je tedy.

Nakonec, v závěru mého pokusu prokázat existenci dlouhého středověku a nepřijatelnost chápání renesance jakožto specifické periody, uvidíme, jaké nové horizonty se při studiu historie otevírají zásluhou perspektiv, jež vytyčil například Georges Duby v knize *Souvislá historie*²¹ a především Fernand Braudel svou koncepcí dlouhodobosti, *la longue durée*.

Nyní se musíme zastavit u jednoho klíčového okamžiku historické periodizace, totiž u proměny žánru historie jakožto vyprávění a mravního poučení v obor poznání, profesionální disciplínu a především v předmět výuky.

²⁰ E. WENER, *De l'esclavage à la féodalité: la périodisation de l'histoire mondiale*, Annales ESC, 17, 1962, s. 930–939.

²¹ G. DUBY, *L'Histoire continue*, Paris 1991.

¹⁹ Viz poučnou studii B. LANÇONA *L'Antiquité tardive*, Paris 1997.

JACQUES LE GOFF

(medievistika)

O HRANICÍCH
DĚJINNÝCH OBDOBÍ
Na příkladu
středověku a renesance

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014